

Medijska manipulacija

Početak XX veka, Antonio Gramši smatra vremenom u kome „staro umire, a novo još uvek nije rođeno ... u interregnumu neobičnih simptoma“, u kome će biti neophodno osmisliti mehanizme klasifikovanja i objašnjavanja potpuno novih fenomena. Skoro celi vek kasnije, Ken But proklamuje: „naš rad su naše reči, a naše reči ne funkcionišu već neko vreme“, sugerišući da je iznalaženje adekvatnog pojmovnog i kategorijskog aparata za deskripciju savremenosti neophodan uslov za njeno razumevanje, kao i bitan pokretač društvenog napretka. Specifični načini govorenja o sadašnjosti nam ponekad o njoj otkrivaju više nego konkretni tematski ili ideološki sadržaji diskursa, ukazujući na dominantne društvene paradigme, kao i suprotstavljene ciljeve i interese društvenih aktera. Najbolji teren za ispitivanje ne samo specifičnosti izazova novog doba, nego i načina na koje se sa njima nosimo, je upravo medijska sfera. Analiza sadržaja ali i tona medijskog diskursa govori nam mnogo o manipulativnom potencijalu medija i uticaju lošeg novinarstva na društvene tokove.

Kao primarnu funkciju medija razumemo informisanje građana i pozivanje nosilaca političke ili ekonomske moći na odgovornost. Štaviše, slobodni i odgovorni mediji se smatraju osnovom za izgradnju demokratskog društva čija je osnovna pretpostavka informisano javno mnjenje, sposobno za donošenje političkih i drugih odluka u skladu sa svojim najboljim interesima. Svesno i savesno političko delanje informisanih pojedinaca će, smatra se, dovesti do formiranja društvenog koncenzusa o tzv. „opštem interesu“ i njegovog konačnog ostvarenja. Međutim, ovaj mehanizam se u potpunosti oslanja na postojanje savesnog novinarstva i medija koji etički, transparentno i odgovorno prikazuju stvarnost.

To je uslov koji je danas jednako težak za ostvariti kao što je bio i za Gramšijevu vreme. Čak štaviše, dok je kvalitetno novinarstvo samo preduslov za funkcionisanje demokratskog procesa – karika koju i ne primećujemo ako ispravno funkcionise, ali kada ne funkcionise ima nezapamćenu razornu moć. Tako je na primer, Orson Velsov kulturni „Građanin Kejn“ inspirisan Vilijam Rendolf Herstom – slavnim novinskim magnatom, čije se pristrasno i ostrašćeno izveštavanje o borbi za kubansku nezavisnost, mstra jednim od glavnih razloga za početak špansko-američkog rata 1898. Više decenija kasnije, Herstova unuka Patriša biva oteta od strane radikalne gerila grupe u vidu protesta protiv njene porodice i biva primorana na pljačku banke. Medijska histerija koju je ovaj slučaj izazvao, retko je viđena pre i posle Patriše: celo američko društvo je pratilo suđenje, neki su smatrali da je u pitanju nevinna žrtva ispranog mozga, a neki su spekulativne dokaze o njenoj sigurnoj krivici videli u slobodnom stilu života koji je prethodno vodila. Herstovi su savršen primer porodice na oba kraja medijske zloupotrebe, ali ključno pitanje koje proizilazi iz svake diskusije o medijskoj moći je: kako se medijska manipulacija zaista dešava?

Krajnje je indikativan izbor „post-istine“ za reč godine 2017, budući da govori o specifičnosti post-modernosti bolje nego bilo koja druga. Naime, post-istina nije prosto neistina, koliko je odbacivanje samog koncepta istine, tj. odbijanje mogućnosti o postojanju objektivne, empirijski dokazive istine. Ako ona i postoji, prosto nije primarna, pa čak ni u top pet najvažnijih ciljeva u javnom diskursu. „Šta“ ili „kako“ se nešto dogodilo, je mnogo manje bitno od koga kome se dogodilo, ali i toga ko o tome čita ili izveštava. Slično, nagoveštavanje šta treba da se misli je tek sekundarna funkcija medija - primarna je odlučivanje o tome o čemu treba da se misli, tj. šta je bitno, a šta manje bitno, kao i o čemu je neophodno razgovarati. Tako, svako izveštavanje o nekom događaju dovodi do stvaranja bezbroj

individualnih modela tog događaja – ličnih rekonstrukcija tokom kojih pojedinac svesno ili podsvesno uzima u obzir sugestije autora, ali i svog bližeg i šireg okruženja, te ga posmatra kroz prizmu vlastitih vrednosti i prioriteta.

Tako narativ ima svoj život nezavisno od onoga što bismo nazvali objektivnom ili makar faktualnom istinom – kontekst je u stalnom kretanju i u potpunosti zavisian od aktera u interakciji. Svaki učesnik javnog diskursa nanovo učestvuju u njegovom stvaranju – čitanje novina nije samo čitanje novina, već stvaranje individualne vrednosti za pojedinca, ali i stvaranje potpuno nove vrednosti u vidu kolektivnog dobra, tj. neke vrste „zajedničke“ istine među istomišljenicima. Ovo se popularno naziva eho komorom – pojedinci teže afirmaciji vlastitih stavova, pa tako prvenstveno komuniciraju sa pojedincima ili medijima koji vide svet na sličan način. U ovom slučaju, činjenice su bitne samo onda kada afirmišu „poželjne“ stavove.

Mišel Fuko govori o tzv. „režimu istine“, tačnije ispoljavanju društvene moći kroz interakciju. Dakle, onaj ko u društvu odlučuje o tome šta su tabui, a šta je društveno prihvatljivo ponašanje, ali i razmišljanje, raspolaze „disciplinskom“ moći. Drugim rečima, društveni koncenzus o moralnosti i prihvatljivosti služi kao ne samo arbitar dobrog ukusa i zdravog razuma, već i postavlja primarne kriterijume za evaluaciju događanja. Njihovi faktualni detalji tako nisu ni bitni – ideologija, stavovi i vrednosti, tačnije emocionalne komponente mišljenja prevladavaju nad racionalnim, a odstupanje od opšte prihvaćenog mišljenja ili ugla posmatranja, biva društveno sankcionisano unutar društvene grupe.

Iz ugla samih medija, bitno je posmatrati mehanizme manipulacije i njihove uzroke. Naime, manipulacija može biti namerna, radi ostvarenja konkretnih političkih ciljeva (bilo afirmacije doktrinarnih stavova, postizanja društvene promene ili podržavanja konkretnih političkih aktera), ali može biti proizvod i nesvesnih ili nenamernih predrasuda, koje opet, reflektuju stavove autora, kontekst u kome stvara (vreme ali i okruženje u kome živi). Namerna manipulacija je često lakša za primetiti, ali i sprečiti jer spada u jasno definisan domen sukoba interesa i „neetičkog novinarstva“ – konkretne političke i ekonomske interese medijskih aktera i njihovo konsekvencijalno pristrasno izveštavanje i prikrivanje ili pogrešno predstavljanje događaja, vrlo je lako povezati. Tako poznata krilatica „Prati tok novca“ (*Follow the money!*), biva sasvim zadovoljavajući istraživački mehanizam. Ipak, druga vrsta manipulacije je mnogo perfidnija i teža za suzbiti.

Koncenzus o tome šta je dobro novinarstvo, ali i koncenzus i „ispravnoj“ i „tačnoj“ slici sveta, često pripada ekonomskoj i intelektualnoj eliti nekog društva. Sami mediji nisu bezlični kolektivni entitet, već zapošljavaju pojedince koji su često mnogo bolje obrazovani i finansijski situirani od većine stanovništva koje čini javno mnjenje. Dakle, predrasude o siromašnim slojevima društva, mogu biti fatalne po kvalitet samog izveštavanja o njima (tako vidimo drastične razlike o izveštavanju o ekonomskoj krizi, ali i radničkim pokretima i protestima u zavisnosti od zemlje porekla, ali i ideološke opredeljenosti medija). Slično, predrasude o drugim religijama, rasama, etničkim, seksualnim i drugim manjinama, ali i polovima, mogu značajno da utiču na njihovu percepciju u javnosti. Dobar primer je medijska histerija povodom pojave virusa COVID-19. Ona je očekivana zbog smrtnosti i brzini njegovog širenja, ali ima i nepotrebno zlosutnu posledicu – pristrasno medijsko izveštavanje sa dozama ksenofobije i rasizma prema građanima azijskog porekla koji su bili primarni prenosioci virusa koji je potekao iz Kine, izazvalo je sličan odgovor kod čitalaca, koji su u potpunosti prihvatili sve karakterizacije koje su im servirane. Slično je i sa Zapadnim izveštavanjem o Bliskom Istoku ili Balkanu – Zapad ili sama Zapadna kultura i

način razmišljanja, koji poseduje većina vodećih svetskih medija, je neka vrsta sveobuhvatnog „meta-narativa“, tako da se o svim drugima govori zapadnocentrično, koristeći Zapadne kriterijume za moralnu i svaku drugu evaluaciju, uzimajući Zapadne interese kao jedine ispravne.

Šta bi bilo rešenje za zaustavljanje svih vrsta medijske manipulacije? Dobra vest bi bila, da ono postoji, ali loša vest je da nije zabavno. Naime, sve vrste manipulacije uspevaju samo onda kada imaju za to plodno tlo. Dakle, ako ne postoji otpor u vidu evaluacije novinarskog rada sa etičke ali i praktične perspektive – kontrola ispravnosti samih informacija, upoređivanje više izvora, ali i snažni mehanizmi pozivanja medija na odgovornost. To uključuje povećane napore za razotkrivanje korupcije, ali i pokrete „odozdo“, koji bi značili neformalne edukacije stanovništva i njihovo osposobljavanje za razlikovanje dobrog novinarstva od medijske manipulacije. U pitanju je spor i nimalo glamurozan proces, ali informisano građanstvo jeste najbitnija karika procesa, budući da je ono krajnji recipijent svih poruka, ali i deo društva koji najviše pati zbog neadekvatnosti medijske reprezentacije i izveštavanja i akter koji zaslužuje da ima sve alate za odbranu i zastupanje vlastitih interesa.